

TOŻSAMOŚĆ, PAMIĘĆ I NARRACJA
W ANGLOJĘZycznym PISARSTWIE
SUBKONTYNETU INDYJSKIEGO

GŁOSY WYBRANYCH TWÓRCÓW

Halina Marlewicz

TOŻSAMOŚĆ, PAMIĘĆ I NARRACJA
W ANGLOJĘZycznym PISARSTWIE
SUBKONTYNENTU INDYJSKIEGO

GŁOSY WYBRANYCH TWÓRCÓW

Halina Marlewicz

TOŻSAMOŚĆ, PAMIĘĆ I NARRACJA W ANGLOJĘZYCZNYM PISARSTWIE SUBKONTYNETU INDYJSKIEGO

GŁOSY WYBRANYCH TWÓRCÓW

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2025

Halina Marlewicz
Uniwersytet Jagielloński
 <https://orcid.org/0000-0002-6424-8844>
 halina.marlewicz@uj.edu.pl

© Copyright by Halina Marlewicz & Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzent
dr hab. Renata Czekalska, prof. UJ

Opracowanie redakcyjne
Martyna Niewiadomska

Autor fotografii wykorzystanej na okładce
Łukasz Necio

ISBN 978-83-8368-291-4 (druk)
ISBN 978-83-8368-292-1 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383682921>

Publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Filologicznego
w Uniwersytecie Jagiellońskim

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Uwagi edytorskie	9
Wykaz skrótów	13
Podziękowania	15
Wstęp	17
I. Tożsamość i język	29
Tożsamość narodowa i język	30
Język angielski na subkontynencie indyjskim – od czasów kolonialnych po współczesność	32
Multiwersum twórczości: o językach, światach i kulturach	39
O historii i o konstruowaniu historii literatury anglo-indyjskiej (<i>Anglo-Indian Literature</i>)	46
Englishman in Bengal, czyli kolonialny badacz literatury anglo-indyjskiej	50
Kompania Wschodnioindyjska i imperium brytyjskie w Indiach – kolonizacja umysłu i spór o rząd dusz	51
Czy indyjscy historycy literatury anglo-indyjskiej mogli przemówić?	63
O językowych przyporządkowaniach i podporządkowaniach	72
Przed obliczem i w oczach Innego. Opisanie Indii w języku angielskim ...	78
O przekraczaniu granic terytorialnych. Din Mahomet pisze w Irlandii listy do brytyjskiego „przyjaciela”	87
O przekraczaniu granic kulturowych. Rammohan Roj przekłada sanskryckie teksty na angielski	95

II. Trauma podziału Indii w literaturze	109
Rozbity subkontynent	109
Podział 1947 roku – świadectwa literackie anglojęzycznych pisarzy Azji	
Południowej	116
Pamięć naocznych świadków: narracje przynależności i wykorzenienia,	
tożsamości i antytożsamości	119
<i>Train to Pakistan</i> Khushwanta Singha	119
Narracje postpamięci: światy utracone, tożsamości pamiętane	
i wyobrażone	130
Pamięć zmanipulowana, zatarta, niedostępna i nieobecna	130
<i>The Other Side of Silence: Voices from the Partition of India</i> Urvashi	
Butalii. Drugie pokolenie wobec świadectw i świadków	138
Ponadpokoleniowe narracje w graficznych opowiadaniach o podziale	156
Ocean rzek opowieści graficznych subkontynentu indyjskiego	156
THIS SIDE TAHT EDIS: Restorying Partition: Graphic Narratives	
from Pakistan, India, Bangladesh	164
Świadectwa literackie skutków podziału Indii w perspektywie długiego	
trwania	180
Po 1947 roku. Rozdarte Indie, podzielony subkontynent	180
Literackie obrazy pogromu w Gudźaracie w 2002 roku	183
<i>Night of Happiness</i> Tabisha Khaira	184
III. Człowiek wykorzeniony, czyli krucha tożsamość, słaba ontologia,	
mocny głos	195
<i>Tales from Firozsha Baag</i> . Opowieści o samonegacji i wykluczeniu	198
Poranione, niepełne istoty	201
Francis – lustro, w którym odbija się Inny	204
Samooślepienie Kersiego-Tejrezjasza i samonegacja Dżamśeda	207
Samowykluczenie Sarośa-Sida	210
„Twoja opowieść i głuchotę zdoła wyleczyć”	214
Zakończenie	221
Sylwetki wybranych twórców	227
Butalia, Urvashi (1952-)	227
Khair, Tabish (1966-)	228
Lahiri, Jhumpa (1967-)	229
Mahomet, Din (1759-1851)	231
Mistry, Rohinton (1952-)	232
Roj, Rammohan (1772(?)-1833)	235

Spis treści

Sabnani, Nina (1956-)	236
Singh, Khushwant (1915-2014)	237
Bibliografia	241
Streszczenie	265
Summary	267
Indeks nazwisk	269

UWAGI EDYtorskie

W książce zastosowano następujące zasady zapisu indyjskich nazwisk i nazw własnych:

Indyjskie imiona i nazwiska współczesnych autorów tworzących w języku angielskim występują w książce w zapisie, który jest tak zwanym ustandaryzowanym zapisem angielskim stosowanym w Indiach, na przykład Urvashi Butalia, Khushwant Singh, Rohinton Mistry, Salman Rushdie. Przy pierwszym pojawieniu się zostaje podane pełne imię i nazwisko, w przeważającej większości kolejnych – inicjał imienia i nazwisko, aby uniknąć problemów z identyfikacją w przypadku różnych twórców o takim samym nazwisku. Podobnie zapisane są nazwiska indyjskich polityków, na przykład Muhammad Ali Jinnah, Jawaharlal Nehru. Przybliżona wymowa mniej znanych indyjskich imion i nazwisk jest podana w nawiasach w indeksie osobowym.

Przytaczane nazwiska i imiona historyczne z okresu przed XIX wiekiem występują w spolszczonej, fonetycznej formie, na przykład Śiwadźi Bhonsle, Bahadur Szach, Kalidasa, Ghalib, Din Mahomet, Rammohan Roj. W przypadku nazwisk Dina Mahometa i Rammohana Roja, twórców, których utwory analizuję, przy pierwszym ich wystąpieniu w nawiasie podaję także zapis w transliteracji naukowej oraz w języku angielskim. Pojawiające się gdzieś indziej imiona własne bogów czy postaci mitologicznych, na przykład Wisznu, także zostają opatrzone zapisem w naukowej transliteracji przy pierwszym ich wystąpieniu.

Tytuły dzieł sanskryckich podawane są najpierw zgodnie z regułami ustalonymi przez Międzynarodową Organizację Normalizacyjną (ISO), a po przecinku przytaczana jest ich spolszczona forma.

Przy pierwszym pojawieniu się terminów wziętych z wernakularnych języków indyjskich, takich jak na przykład hindi, pendżabski, bengalski, a także dla języka perskiego najpierw zostaje podana ich spolszczona forma, a w nawiasie zapis w transliteracji naukowej zgodnej z zasadami transliteracji i polskiej transkrypcji fonetycznej przyjętymi przez Komisję Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (*Zasady latynizacji*). Dla języków, dla których Komisja dotychczas nie opracowała i nie przyjęła zasad latynizacji, stosuje się systemy Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (ISO). W związku z tym dla pendżabskiego posługuję się systemem ISO 15919:2001 oraz transkrypcją polską.

Terminy anglo-indyjskie podaję w zapisie stosowanym w *Hobson-Jobson*, powstałym w 1886 roku historycznym słowniku anglo-indyjskich słów i terminów pochodzących z języków indyjskich, które weszły w użycie podczas brytyjskich rządów w Indiach, a bezpośrednio po nim przytaczam ich wersję spolszczoną.

Nazwy geograficzne podawane są na ogół zgodnie z zasadami zaproponowanymi przez Komisję Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej. Jednak w odniesieniu do nazw miast subkontynentu indyjskiego stosowany jest zapis dwojaki. Jeśli autorzy cytowanych anglojęzycznych utworów używają nazw sprzed XX i XXI wieku, na przykład Calcutta, Bombay, Madras, w polskich przekładach używam polskich odpowiedników tych nazw, a więc Kalkuta, Bombaj, Madras. Podobnie rzecz się ma z nazwami instytucji, w których pozostawiono stary zapis nazw miast, na przykład Indian Institute of Technology Bombay. Na przełomie XX i XXI wieku nazwy miast zostały w Indiach „zdekolonizowane”. Nazwy zanglicyzowane zastąpiono indyjskimi, na przykład Madras to Ćennaj (od 2000 roku), Kalkuta – Kolkata (od 2001 roku), Bombaj – Mumbaj (od 1995 roku). Nazwy te będą używane stosownie do kontekstu, który niekoniecznie będzie związany z cezurą wieku. Jeśli więc XXI-wieczni twórcy i pisarze posługują się terminologią sprzed przełomu XX i XXI wieku, podając jako miejsce urodzenia czy zamieszkania Bombaj, a nie Mumbaj, taka nazwa wystąpi także w tej książce. Przy

pojawieniu się nazw, które nie figurują w zeszytach Komisji, zastosowano ich zapis spolszczony.

Nazwy współczesnych indyjskich instytucji także są przytaczane w anglojęzycznej wersji, w przyjętym w Indiach zapisie, na przykład Sahitya Akademi, Indian Institute of Technology Bombay, Dyal Singh College.

Tytuły anglojęzycznych utworów napisanych przez twórców indyjskich przytaczam w oryginale, jeśli taki utwór nie był tłumaczony na język polski. Przy pierwszym pojawieniu się tytułu w nawiasie antykąwą podaję jego polską wersję, na przykład *Man of Glass* (Człowiek ze szkła).

Nazwy gatunkowe tekstów sanskryckich podaję w wersji spolszczonej, zapisane antykąwą, na przykład wedy, upaniszady.

Występujące w książce terminy „hinduski”, „hindus” mają nacechowanie wyznaniowe, natomiast „Indus” to mieszkaniec Indii, a „indyjski” oznacza ogólnie wszystko, co można powiązać z Indiami.

O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia z języków obcych to tłumaczenia własne autorki.

Ostatnia uwaga dotyczy podtytułu książki, w którym mowa o „głosach wybranych twórców”. Oznacza on, że zamiarem autorki nie było poddawanie analizom i interpretacjom utworów reprezentatywnych, cokolwiek rozumieć pod tym pojęciem. W tej pracy skupiono się na dziełach pisarzy mniej znanych w Polsce, chociaż przywoływane są opinie, cytaty oraz niekiedy analizowane są fragmenty utworów pisarzy lepiej znanych, jak S. Rushdie, Amitav Ghosh czy Jhumpa Lahiri. W ich twórczości również mocno wybrzmiewają kwestie tożsamości i pamięci, stanowiące oś tematyczną książki.

WYKAZ SKRÓTÓW

a.	albo
ar.	j. arabski
ang.	j. angielski
anglo-h.	j. anglo-hindi
b.	j. bengalski
dosł.	dosłownie
g.	j. gudźarati
h.	j. hindi
hist.	nazwa historyczna
j.	język
m.	j. marathi
pen.	j. pendźabski
p.	j. perski
parsi g.	j. gudźarati używany przez parsów
r.	j. radźastani
s.	sanskryt
t.	język(i) turecki(e)
u.	urdu

PODZIĘKOWANIA

Dziękuję wszystkim Czytelnikom pierwszych wersji tej książki za wszelkie uwagi krytyczne oraz życzliwe wsparcie okazywane podczas jej pisania.

Pragnę wyrazić najgłębszą wdzięczność Pani Profesor Renacie Czekalskiej za wnikliwą i szczegółową recenzję wydawniczą, za uwagi merytoryczne oraz liczne sugestie, dzięki którym książka ta, wraz z jej tytułem, uzyskała obecną postać.

Serdecznie dziękuję Pani Profesor Kindze Paraskiewicz za nieustanną gotowość do konsultacji w zakresie zaratusztrianizmu i społeczności parsów indyjskich, za podsunięte lektury oraz fachowe porady językoznawcze i kulturoznawcze.

Panu Profesorowi Cezaremu Galewiczowi dziękuję za czas poświęcony na lekturę części teoretycznej oraz za inspirującą dyskusję nad zawartymi tam tezami.

Pani Doktor Magdalena Varga była jedną z pierwszych czytelniczek książki. Jestem Jej ogromnie wdzięczna za specjalistyczne porady językoznawcze dotyczące języka hindi i innych współczesnych języków indyjskich oraz za życzliwe sugestie dotyczące całości opracowania.

Panu Doktorowi Łukaszowi Necio dziękuję za udostępnienie fotografii, która znalazła się na okładce tej książki, nadając jej wyjątkowy, osobisty charakter.

Podziękowania

Na zakończenie pragnę podziękować mojej córce Oldze za nieustanną motywację oraz wsparcie, które towarzyszyły mi podczas pracy nad tą monografią.

Mamo, gdziekolwiek jesteś – jesteś przy mnie. Zawsze.

WSTĘP

W książce tej będzie mowa o przemianach wynikających z nieoczekiwanych powiązań między ludźmi, kulturami, ideami, polityką (por. (Rushdie, 1990)), a także miejscami i językami. Ich ilustracją, a może nawet ucieleśnieniem w literaturze jest anglojęzyczne pisarstwo subkontynentu indyjskiego. W ciągu relatywnie krótkiego okresu rozwoju pisarstwo to odnajdowało dla siebie różne miejsca na mapie świata, sytuowało się na przecięciu rozlicznych kultur, tradycji literackich, języków, tożsamości indywidualnych i zbiorowych. Czerpało żywotne soki z tej bogatej mieszanki, bujnie się rozrastając i rozgałęziając. Czym zatem jest indyjskie pisarstwo anglojęzyczne, którego sama nazwa, trzeba przyznać niezbyt zgrabna, mówi o jego hybrydowej naturze? Kim są autorzy i co decyduje o zaliczeniu ich do grona twórców takiej literatury? Jeden z nich, Tabish Khair, to współczesny pisarz indyjski o muzułmańskich korzeniach, obecnie mieszkający w Danii, który przybył tam z bagażem swojej odziedziczonej wielokulturowości. Ten nowelista, eseista i poeta wydał w 2010 roku tomik wierszy zatytułowany *Man of Glass* (Człowiek ze szkła) (Khair, 2010a). Tomik jest trójdzielny, a podział ten, jak wyjaśnia we wstępie T. Khair, wynika z inspiracji twórczością trzech pisarzy z różnych stuleci, kultur, języków, uprawiających różne gatunki literackie. W pierwszej części tomiku T. Khair przetwarza słynną narrację o Śakuntali, ikonicznej kobiecej postaci indyjskiej literatury, opierając się na wersji opowieści zawartej w dramacie sanskryckiego poety i dramaturga

Kalidasy z V wieku i uwzględniając dodatkowo XIX-wieczne, „orientalistyczne” przekłady utworu na języki europejskie (najnowszy polski przekład dramatu: (Kalidasa, 2017)). Dramat Kalidasy sam jest także twórczym przetworzeniem epizodu z eposu *Mahabharata*. W kolejnej części tomiku T. Khair transkreuje w języku angielskim poezję Ghaliba, tworzącego w języku urdu, ostatniego poety związanego z dworem Bahadur Szacha II (także: Bahadur Szach Zafar), władcy mogolskiego, którego Brytyjczycy pozbawili tronu i skazali na banicję w 1858 roku, co definitywnie zakończyło panowanie w Indiach dynastii mogolskiej¹. Trzecia część powstała z inspiracji twórczością XIX-wiecznego duńskiego bajkopisarza Hansa Christiana Andersena. Twórczość trzech pisarzy z trzech tradycji kulturowych, którzy tworzyli w ramach trzech gatunków literackich w trzech różnych językach łączy T. Khair za sprawą języka angielskiego, który wybrał jako język swojej twórczości.

Jhumpa Lahiri, także zaliczana do grona indyjskich twórców piszących w języku angielskim, urodziła się w Londynie, aktualnie mieszka we Włoszech, jest autorką tworzonych w języku angielskim opowiadań oraz powieści o Indiach i indyjskich imigrantach. Obecnie pisze po włosku. W autobiograficznych esejach zawartych w zbiorze *In altre parole* (Innymi słowy, 2015), które rok później ukazały się w angielskim przekładzie Ann Goldstein *In Other Words* (Innymi słowy), można znaleźć refleksje autorki związane z przekraczaniem ograniczeń językowych już nie wyłącznie w kontekście przekładu z jednego języka na drugi, ale swobodnego wyboru języka ekspresji i związanego z tym wyboru twórczego „ja”. W eseju *The Triangle* (Trójkąt) J. Lahiri pisze o tym w następujący sposób:

Skąd wziął się impuls do wprowadzenia trzeciego języka do mojego życia, stworzenia tego trójkąta? [...] Angielski pozostaje podstawą, najbardziej stabilną [...]. Bengalski i włoski są słabsze, niewyraźne. Jeden jest odziedziczony, drugi adoptowany, pożądaný. Bengalski to moja przeszłość, włoski być może jest ścieżką do przyszłości. Mój

¹ Epoka Wielkich Mogołów trwała w Indiach w latach 1526-1858. Do 1707 roku rządziło tam sześciu muzułmańskich władców wywodzących się z dynastii pochodzenia turecko-mongolskiego zwanej Mogołami lub Wielkimi Mogołami. Stworzyli oni potężne państwo oraz nową kulturę i nowy styl sztuki.

pierwszy język to moje początki, ostatni to cel. [...] Myślę, że ten trójkąt to rodzaj ram. W tych ramach jest mój autoportret. Ramy mnie definiują, ale czy zawierają? [...] Obawiam się, że lustro odzwierciedla tylko pustkę, że nie odzwierciedla nic. Wywodzę się z tej pustki, z tej niepewności. Myślę, że pustka jest moim początkiem i moim przeznaczeniem. Z tej pustki, z tej całej niepewności rodzi się twórczy impuls. (Lahiri, 2016b, s. 143-144)

Podobnie jak J. Lahiri, inni indyjscy twórcy piszący w języku angielskim wyrastali w naturalnym dla nich wielokulturowym i wielojęzycznym środowisku, co nierzadko znajduje odbicie w ich twórczości, łącząc się z motywami tożsamościowymi i pamięcią, jednym z najważniejszych komponentów samoświadomości. Dlatego też pamięć i tożsamość, a wraz z nimi narracja oraz tożsamość narracyjna, koncepcje szeroko dyskutowane w pracach polskiej i światowej humanistyki, stały się zagadnieniami wiodącymi dla opracowania, w którym będzie omawiana indyjska anglojęzyczna twórczość literacka.

W wielu dziedzinach humanistyki, między innymi w literaturoznawstwie, kulturoznawstwie, antropologii, filozofii, psychologii, socjologii, podważa się dotychczasowy sposób konceptualizacji podmiotu w kategoriach bytu substancjalnego i esencjalnego, a zarazem podejmuje się różnorakie próby redefiniowania podmiotowości i tożsamości, co w efekcie prowadzi do radykalnej zmiany sposobu myślenia o człowieku. Teoretycznych podstaw tej zmiany paradygmatu należy szukać w koncepcji *Dasein*, czyli bytu rozumiejącego Martina Heideggera oraz fenomenologii świadomości postrzeżeniowej Edmunda Husserla. Z uwagi na to, że akt rozumienia lub akt postrzeżeniowy, w ujęciu tych filozofów, cechuje czasowa rozciągłość, a akty te mają charakter syntezy znaczeń przeszłych, teraźniejszych i przyszłych, w Heideggerowskim samorozumieniu i Husserlowskim akcie postrzeżeniowym można zauważyć wyraźną strukturę narracyjną. Także w narratologii struktura narracyjna w perspektywie bohatera ujmowana jest jako rozwijająca się sekwencja zdarzeń i przydawanych im znaczeń zwieńczonych zamknięciem, rozwiązaniem akcji (por. (Rosner, 2004, s. 9-12)), w narracji tożsamościowej będącym momentem uzyskania samorozumienia.

Konstruowana w trakcie opowieści samoświadomość to nic innego, jak tożsamość narracyjna, inaczej mówiąc samorozumienie wynikające z przedstawienia przez narracyjne „ja” opowieści o pewnej sekwencji wydarzeń i działań, ich interpretacji oraz scalenia w zamkniętą, logiczną i rozpoznawalną całość. Dzięki temu narracyjne „ja” może ująć siebie w ramy historii, mówiąc nie tyle o sobie, co o swoich doświadczeniach i działaniach, a zarazem kreślić obraz siebie w obliczu Innego. Należy zaznaczyć, że Innym może być inny podmiot, ale i „Bóg, byt, ciało, zmysłowość, nieświadomość” (Partyga, 2008, s. 64), a także samo „ja” w lustrze samoświadomości, gdy podejmuje autorefleksję o przebiegu własnego życia, o czym była mowa w konfesyjnym w charakterze fragmentu eseju *The Triangle* J. Lahiri, w którym ramy dla autorskiego „ja” wytyczały trzy języki, a wraz z nimi możliwość opowiadania w nich siebie oraz świata stwarzanego w pisarskiej narracji. Tę sytuację tworzenia czy kształtowania samoświadomości w trakcie opowieści często tłumaczy się w kategoriach wydarzeniowości i z nią związanych relacjonalności i dialogiczności, gdyż to właśnie wówczas narracyjne „ja” ujawnia się przed Innym, co sprawia, że ukazuje się jako byt „zdecentrowany”, wymagający Innego, aby się ukonstytuować. Im mocniej podkreśla się ten fakt, tym silniejsza staje się potrzeba refleksji o tożsamości, zwłaszcza gdy „podmiot zostaje ujęty jako dynamiczna przestrzeń pewnego dramatu, opartego na jawnym bądź skrytym konflikcie, bądź niemożliwych do ustabilizowania relacjach”, co przyczynia się do konstytuowania takiej podmiotowości w kategoriach wydarzenia (por. (Partyga, 2008, s. 64-65)).

Tożsamość, tożsamość narracyjna, narracja tożsamościowa, a także pamięć i postpamięć to słowa kluczowe w tej monografii. Narracja tożsamościowa, w zależności od specyficznego jej rodzaju, wyzyskuje określone typy narzędzi dla konstruowania, formowania i wytwarzania tożsamości. Tożsamość narracyjną od narracji tożsamościowych odróżnia perspektywa i specyficzne zogniskowanie uwagi badacza: albo przyglądamy się temu, jak w toku narracji jednostka lub zbiorowość wytwarzają samorozumienie, albo temu, na czym polega, jak przebiega i jaki charakter przybiera proces konstruowania tożsamości w toku narracji.

W monografii poddane analizie i interpretacji będą wybrane utwory anglojęzycznego pisarstwa subkontynentu indyjskiego, podejmowane w świetle tak zarysowanych perspektyw badawczych. Precyzyjne

zdefiniowanie obszaru takiego pisarstwa jest właściwie zadaniem niemożliwym, gdyż w naszych czasach kategoria ta, mimo iż na dobre zdomowiona wśród krytyków i teoretyków literatury, stała się relatywnie mglista i płynna, co będzie dyskutowane ze szczególną uwagą, chociaż niewyłącznie, w podrozdziałach zatytułowanych *Język angielski na subkontynencie indyjskim – od czasów kolonialnych po współczesność* i *O językowych przyporządkowaniach i podporządkowaniach*. W obliczu zmiennego, płynnego i niejednokrotnie sprzecznego definiowania obszaru tej literatury pisarstwo to będzie tu rozumiane w sposób możliwie najszerszy jako wielogatunkowa anglojęzyczna twórczość literacka powiązana tematycznie lub geograficznie z subkontynentem indyjskim. Takim powiązaniem będzie przeważnie sama tematyka utworów, ponieważ związki pisarzy z tym miejscem na mapie są niejednokrotnie dużo mniej oczywiste. Niektórzy rzeczywiście tam się urodzili oraz tworzyli, inni należą do rozsianej po całym świecie indyjskiej diaspory pierwszego lub kolejnego pokolenia.

O pamięci, tożsamości, narracji oraz tożsamościach narracyjnych będzie tu mowa przeważnie, chociaż nie jedynie, w kontekście ich literackich przedstawień. To w pewien sposób narzuca literaturoznawczą perspektywę, ale nie wyklucza sięgnięcia do szeregu narzędzi z dziedzin okalających, współwystępujących i krzyżujących się z różnymi nurtami literaturoznawstwa, takich jak filozofia, hermeneutyka, psychologia i tym podobne. Ponadto dzieło literackie będzie badane nie tyle jako wytwór kultury i efekt jej działania, ale jako element kulturę współtworzący.

Z wielu współczesnych teoretycznych ujęć tożsamości, a zwłaszcza tożsamości narracyjnej, w poszczególnych rozdziałach tego opracowania znajdą się odniesienia do różnych perspektyw hermeneutycznych, między innymi Adrian Cavarero, Paula Ricoeura czy twórczego rozwinięcia perspektywy Ricoeurowskiej przez Luce Irigaray. W pracy uwzględnione zostanie także socjologiczne podejście Anthony'ego Giddensa.

Dla P. Ricoeura tożsamość narracyjna to efekt pracy czytelniczej wyobraźni:

Dzięki środkom, w jakie wyposaża nas obficie wyobraźnia, zyskujemy i kształtujemy w sobie zdolność narracyjnego rozumienia samych siebie. Wydaje się ono jedynym rodzajem samorozumienia, które unika pozornego w gruncie rzeczy wyboru między czystą zmiennością

i tożsamością absolutną. Tożsamość narracyjna rozciąga się między obydwoma skrajnościami. (Ricoeur, 1993, s. 236)

Podążając za opowiedzianą historią, wyobrażenia czytelnika scala samorozumienie w pewien konstrukt oraz jest przestrzenią, w której podane jest ono ewentualnej autokorekcie i zmianie. Według francuskiego filozofa-hermeneuty „sens lub doniosłość opowieści rodzi się na przecięciu świata tekstu i świata czytelnika” (Ricoeur, 1993, s. 230). Tożsamość narracyjna kształtuje się w opowieści i poprzez nią, a wyobrażenia jest czynnikiem w szczególny sposób przyczyniającym się do jej formowania. Dostarcza ona podmiotowi narzędzia do tworzenia wewnętrznej samoświadomości poprzez opowieść. Jeśli ta interpretacja jest słuszna, wówczas tożsamość narracyjna, formowana z pomocą wyobraźni, wiązałaby się zwłaszcza z twórczością artystyczną. Na jej wytwory, powstałe w efekcie twórczego postrzegania znoszącego „barierę pomiędzy «wnętrzem» i «zewnątrzem»”, można byłoby zatem patrzeć nie tyle jak na ucieczkę od rzeczywistości, ale systematyczne ćwiczenie w jej pojmowaniu, o funkcji stabilizowania świata naszych doświadczeń i zachowania go w całości (Frye, 2022, s. 184-185) właśnie poprzez pracę i siłę wyobraźni. W twórczości literackiej narracyjne „ja” w swoich różnorodnych literackich *alter ego* ujawnia się czytelnikowi w autobiografii, powieści czy pamiętniku. Podobnie rzecz się ma w tekstach kultury, do których P. Ricoeur w tym tekście nie nawiązuje. Czytelnik z kolei, w opinii P. Ricoeura, dzięki narracyjnej fikcji staje się zdolny do wyobrażeniowego przeżycia opowiedzianej historii, a zdolność ta wynika z tego, iż fikcja wyrasta z życiowego doświadczenia. Można zatem sądzić, że w takim kręgu interpretacji człowiek potrafi nie tylko samodzielnie tworzyć sensowną opowieść o narracyjnym „ja” uobecnionym w literaturze, lecz także zintegrować ją ze swoją historią dzięki pracy wyobraźni, która rozpoznaje pewną wspólnotę opisanych i własnych doświadczeń.

Wielowymiarowa teoria tożsamości L. Irigaray, jednej z wiodących feministycznych myślicielek, rozwija i uzupełnia fenomenologiczną w charakterze koncepcję P. Ricoeura o pojęcie tożsamości relacyjnej, uwzględniającej relację z drugim człowiekiem jako niezbędną dla procesu samorozumienia (por. (Farren, 2010, s. 18)). W męskim dyskursie, twierdzi L. Irigaray, kładzie się zazwyczaj nacisk na „ja”, a w kobiecym

STRESZCZENIE

Monografię poświęcono zagadnieniom tożsamości, pamięci, postpamięci oraz narracji w anglojęzycznej literaturze indyjskiego subkontynentu. Badania przeprowadzono w perspektywie literaturoznawczej, wspartej refleksją filozoficzną, kulturoznawczą oraz socjologiczną. Monografia składa się z trzech rozdziałów poprzedzonych wstępem, w którym zarysowano obszar badań oraz strukturę opracowania.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Tożsamość i język* zanalizowano historyczną i współczesną rolę języka angielskiego na subkontynencie indyjskim, śledząc jego ewolucję od narzędzia kolonialnego przymusu do medium twórczej ekspresji. Omówiono tu wielokulturowy i wielojęzyczny kontekst indyjskiego pisarstwa anglojęzycznego oraz odniesiono się do jego pierwszych teoretycznych opisów. W szczególnie istotnej części rozdziału zatytułowanej *Przed obliczem i w oczach innego* zbadano pierwsze przykłady przedstawiania Indii i jej kultury w tekstach anglojęzycznych tworzonych przez Indusów, ukazując dynamikę postrzegania siebie w obliczu Innego.

W drugim rozdziale interpretacjom poddano „literaturę podziału”, której tematem i budulcem są traumatyczne wydarzenia związane z podziałem Indii Brytyjskich w 1947 roku na dwa niezależne państwa, Republikę Indii i Islamską Republikę Pakistanu. Poprzez szczegółowe analizy powieści *Train to Pakistan* (Pociąg do Pakistanu, 1956) Khushwanta Singha, opracowania Urvashi Butalii *The Other Side of Silence: Voices from*

the Partition of India (Po drugiej stronie ciszy. Głosy z podziału Indii, 1998) oraz antologii opowiadań graficznych zatytułowanej *This Side, That Side: Restorying Partition: Graphic Narratives from Pakistan, India, Bangladesh* (Po tej stronie, po tamtej stronie. Przywracanie opowieści o podziale. Narracje graficzne z Pakistanu, Indii i Bangladeszu, 2013) w rozdziale ukazano literaturę jako przekaz świadectwa i postpamięci. W osobnej części rozdziału omówiono twórczość podejmującą tematykę podziału Indii w perspektywie długiego trwania. Na jej literacką egzemplifikację wybrano nowelę Tabisha Khaira *Night of Happiness* (Noc szczęścia, 2018).

Trzeci rozdział zatytułowany *Człowiek wykorzeniony, czyli krucha tożsamość, słaba ontologia, mocny głos* poświęcono doświadczeniom migracyjnym i przesiedleńczym. Na przykładzie wybranych opowiadań pochodzących z antologii *Tales from Firozsha Baag* (Opowieści z Firozsha Bag, 1987) Rohintona Mistry'ego zbadano wątki wykorzenienia, alienacji, samonegacji i negocjowania tożsamości w indyjskiej diaspory rozproszonej po świecie. Szczególny nacisk położono tu na napięcie między ontologiczną kruchością postaci a narracyjną siłą opowieści.

Książkę dopełnia aneks z sylwetkami omawianych twórców oraz obszerna bibliografia załącznikowa.

W zakończeniu podkreślono kluczową rolę narracji w kształtowaniu i rekonstruowaniu tożsamości w odpowiedzi na zmieniające się warunki społeczne, kulturowe i polityczne. Rola ta jest niezwykle ważna w twórczości K. Singha, U. Butalii, T. Khaira czy R. Mistry'ego. Ich dzieła ukazują głęboką relacyjność „ja”, kształtowanego przez pamięć (przeszłość), świadomość relacyjną (teraźniejszość) i projekt tożsamościowy (przyszłość). Trauma historyczna, a zwłaszcza doświadczenie podziału Indii jawi się jako fundament narracji postpamięciowych, zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych, które wpływają na współczesne rozumienie siebie w diaspory oraz w społeczeństwach subkontynentu. W obliczu migracji i rozdarcia kulturowego tożsamość jawi się jako dynamiczny proces nieustannego negocjowania języka, przynależności i inności.

Słowa kluczowe: tożsamość, pamięć, postpamięć, narracja, anglojęzyczne pisarstwo indyjskiego subkontynentu

SUMMARY

Identity, Memory, and Narrative in English-language Writing of the Indian Subcontinent: Voices of Selected Writers

This monograph explores the interwoven themes of identity, memory, post-memory, and narrative within the English-language literature of the Indian Subcontinent. Anchored in literary analysis, the study is enriched by philosophical, cultural, and sociological reflections. It comprises three chapters preceded by an introduction that delineates the scope of inquiry and outlines the structure of the work.

The first chapter, *Identity and Language*, examines the historical and contemporary role of the English language in the region, tracing its evolution from colonial imposition to a medium of creative expression. It addresses the multicultural and multilingual context of Indian English-language writing, and engages with early theoretical frameworks. A section of the chapter *Before and in the Eyes of the Other*, investigates initial representations of India and its culture in English-language texts written by Indians, highlighting the dynamics of self-perception and external gaze.

The second chapter focuses on the “literature of partition”, interpreting narratives that grapple with the traumatic legacy of the 1947 division of British India into two independent states, the Republic of India and the Islamic Republic of Pakistan. Through close readings of Khushwant

Summary

Singh's *Train to Pakistan* (1956), Urvashi Butalia's *The Other Side of Silence: Voices from the Partition of India* (1998) and the anthology of graphic short stories *This Side, That Side: Restorying Partition: Graphic Narratives from Pakistan, India, Bangladesh* (2013), the chapter explores how literature functions as a medium of witness and post-memory narratives. One section of the chapter discusses literary representations of the partition of India in a long-term historical perspective, with Tabish Khair's novella *Night of Happiness* (2018) serving as a literary case study.

The third chapter *The Uprooted One, or Fragile Identity, Weak Ontology, Strong Voice*, delves into diasporic experiences of migration and displacement. Through selected stories from Rohinton Mistry's *Tales from Firozsha Baag* (1987), it investigates themes of uprootedness, alienation, and identity negotiation within the Indian diaspora. The chapter foregrounds the tension between ontological fragility and narrative resilience.

An appendix provides biographical profiles of the authors discussed, alongside an extensive bibliography that supports the study's interdisciplinary approach.

In conclusion, the monograph underscores the centrality of narrative in shaping and reshaping identity amidst shifting socio-cultural and political landscapes. The works of authors such as K. Singh, U. Butalia, T. Khair, or R. Mistry reveal a deeply relational conception of the self – one that is continuously informed by memory (past), relational awareness (present) and the identity project (future). The enduring trauma of partition emerges as a foundational element in both collective and individual post-memory narratives, influencing contemporary understanding of selfhood across diasporic and subcontinental contexts. In the face of migration and cultural fragmentation, identity is portrayed as a dynamic process of negotiating language, belonging, and otherness.

Keywords: identity, memory, post-memory, narrative, English-language writing, Indian Subcontinent

Przeprowadzone w recenzowanym opracowaniu analizy pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że anglojęzyczne pisarstwo subkontynentu indyjskiego stanowi szczególny obszar refleksji nad tożsamością, w którym jednostkowe i zbiorowe doświadczenia są przekształcane za pośrednictwem dynamicznych procesów narracyjnych. Literatura ta, głęboko zakorzeniona w realiach wielojęzycznego, wielokulturowego i postkolonialnego świata, ukazuje jednostkę uwikłaną w historię, procesy migracyjne, doświadczenia traumatyczne oraz relacje z „innym” – zarówno w wymiarze osobistym, jak i zbiorowym. Anglojęzyczne pisarstwo indyjskich autorów jawi się tu jako przestrzeń nieustannego negocjowania tożsamości wobec zmieniających się kontekstów społecznych, politycznych i kulturowych.

z recenzji dr hab. Renaty Czekalskiej, prof. UJ

<https://akademicka.pl>

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

ISBN 978-83-8368-291-4

